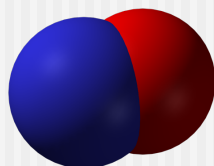

Oxid dusnatý

vaclav.hampl@lf2.cuni.cz

<http://fyziologie.lf2.cuni.cz>

1

Proč je NO zajímavé?

- Malá anorg. molekula, velký biol. význam
- Účast na funkci všech hl. orgánových systémů
- 2 tváře: signalizace x toxicita
- Během pár let od základního objevu k fundamentálním pokrokům klinické praxe
- >30 vědeckých článků denně

4

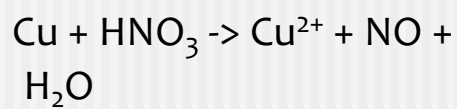
Z historie: 1620

První příprava NO:

Jan Baptista van Helmont

(Vlám, 1577-1644)

(t.j. dříve než třeba kyslík - 1774)

5

1772

Chemická charakterizace:

Joseph Priestley

(objevitel kyslíku)

6

1800

Toxicita:

Sir Humphry Davy

(málem umřel, když se toho nadýchal)

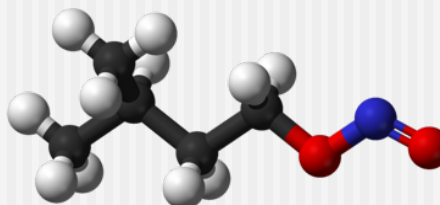

7

1867

Amylnitrit ($C_5H_{11}ONO$) snižuje krevní tlak při hypertenzi

(dnes víme, že to dělá tím, že uvolňuje NO)

8

9

1977

NO aktivuje guanylát cyklázu a tak zvyšuje intracelulární koncentraci cGMP:

Ferid Murad

10

1980

Endoteliální relaxační faktor (EDRF):

Robert Furchgott

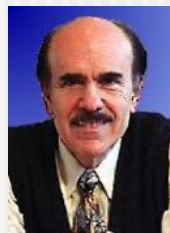
11

1987

Eukaryotické buňky umí tvořit NO:

Louis Ignarro, Salvador Moncada

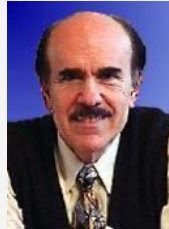
12

1998

Nobelova cena za fyziologii a lékařství

"Za klíčové objevy týkající se NO jako signální molekuly v kardiovaskulárním systému"

13

14

Chemie NO

- NO je plyn (bezbarvý)
(kapalný při -152°C , tuhne při -164°C)
- NO je radikál
  - ☐ tj. lichý počet valenčních elektronů
  - ☐ má jich 11 (N_2 má 10; O_2 má 12)
- Z N_2 a O_2 vzniká jen za zvláštních podmínek (např. blesk)
- Taky spalovací motory, elektrárny

15

Rozpustnost NO

- Málo rozpustný ve vodě
  - $\sim 1.7 \text{ mmol/l}$ při 25°C
  - t.j. podobně jako O_2 či N_2
- Lipofilita -> snadný průchod membránami

16

Samovolný rozpad NO

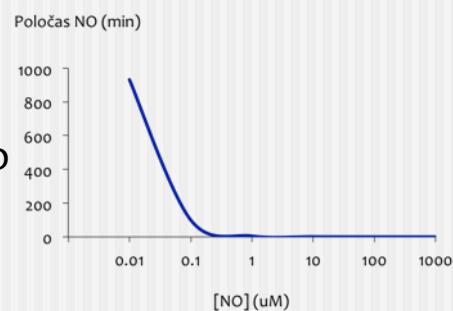
- Pouze za vysokého tlaku
- Pozvolna vzniká toxický oxid dusičitý (NO₂)
(pozor na skladování v bombách!)

17

Oxidace NO

- V přítomnosti O₂:

$$2 \text{NO} + \text{O}_2 \rightarrow 2 \text{NO}_2$$
- Oxid dusičitý (NO₂) je jedovatý radikál (hnědý plyn)
- Rychlá (několik sec), je-li NO i O₂ hodně
- Pomalá, je-li NO málo
  - to je většinou v tkáních (NO < 10 μM)

18

Oxidace NO

- ~ 200x rychlejší v roztoku než v plynné fázi
- V roztoku jsou produktem autooxidace nitrity (dusitany, NO_2^-), resp. kyselina dusitá (HNO_2)
- Pouze v přítomnosti hemoproteinů proběhne oxidace až na nitráty (dusičnany, NO_3^-)

19

Fyziologická role NO_2^-

- “Sklad” NO v krvi a tkáních
- Snadná redukce na bioaktivní NO
  - neenzymaticky
  - XORs, NOS, cytochromy, deoxyhemoglobin, deoxymyoglobin
- ↑ redukce NO_2^- na NO při nedostatku O_2 (napomáhá hypoxické vazodilataci)

20

Nitráty (NO_3^-) v jídle

- hodně v listové a některé kořenové zelenině
- redukovány na NO_2^- komensálními baktériemi na jazyce
- NO_2^- v žaludku dále redukovány nízkým pH na NO → zabíjí skoro všechny baktérie spolknuté s jídlem
- podobně ochrana kůže před houbami: NO_3^- v potu redukován na NO_2^- komensálními organismy kůže a dále na NO lehce kyselým povrchem kůže
- NO_3^- přispívají k + účinkům zeleniny (prevence kardiovaskulárních nemocí a diabetu 2. typu)

21

Reakce NO se superoxidem

- O_2^- je reaktivní kyslíkový radikál
  - vzniká trochu v respiračním řetězci
  - hodně v místech zánětu (NADPH oxidáza)
- S NO tvoří extrémně rychle peroxynitrit:

$$\text{NO} + \text{O}_2^- \rightarrow \text{OONO}^-$$
- OONO^- není radikál, ale je vysoce reaktivní (víc než O_2^-) a cytotoxický (také nitrosyluje) a v biol. systémech déle vydrží

22

Inaktivace NO hemoglobinem

- Velká afinita NO k hemu
- Rychlá inaktivace NO oxidací s Fe oxyhemoglobinu za vzniku NO_3^-

nitrosoHb $\rightarrow$ metHb $\rightarrow$
Hb reduktáza $\rightarrow$ oxyHb

23

S-nitrosylace proteinů

- reverzibilní vazba NO skupin k sulfydrylovým skupinám proteinů (posttranslační modifikace)
- ovlivňuje
  - receptory vázané na G proteiny
  - mitochondriální metabolismus
  - $[\text{Ca}^{2+}]_i$
  - buněčnou obranu proti oxidativnímu stresu a apoptóze

24

Měření NO

- Chemiluminescence ($\text{NO} + \text{O}_3 \rightarrow \text{NO}_2^* + \text{O}_2 \rightarrow \text{NO}_2 + \text{h}\nu$)
  - plynná fáze
  - kapalná fáze (stripping)
  - oxidační produkty NO (předsazená redukční komora)
- Elektroanalýza (amperometrie) - NO reaguje s elektrodou $\rightarrow \Delta$ proudu nebo napětí
- Spin trap: NO + Fe-dithiokarbamátové komplexy, pak detekce mono-nitrosyl-Fe komplexů elektronovou paramagnetickou resonancí (EPR)
- Fluorescenční indikátory (4,5-diaminofluorescein - DAF-2): intracelulární měření

25

Měření NO

26

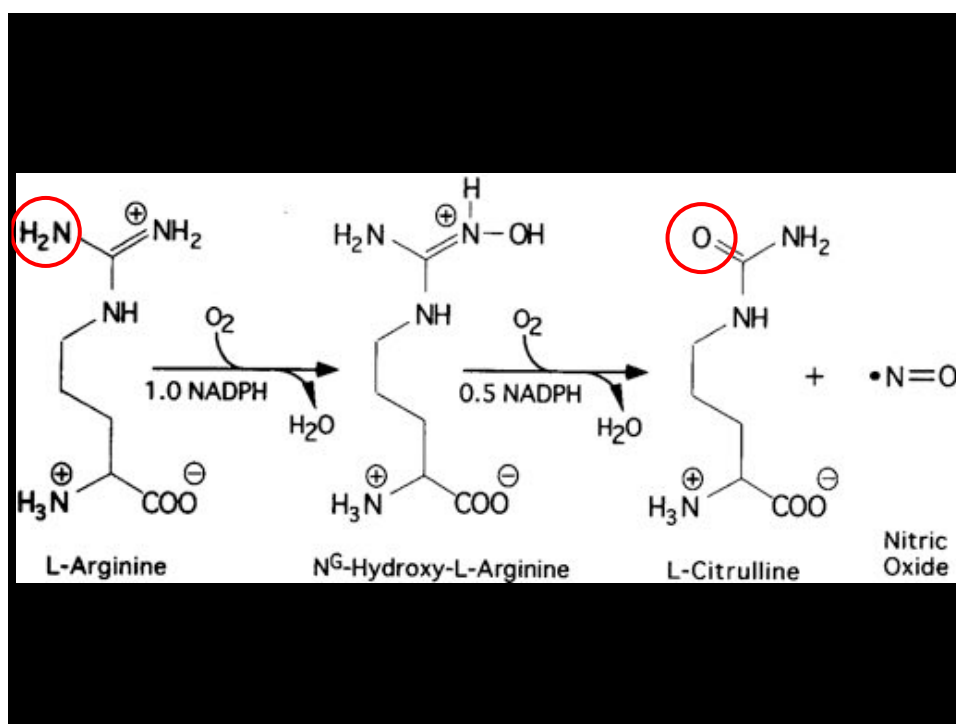
Biosyntéza NO

- 5-elektronová oxidace terminálního guanidino dusíku L-argininu molekulárním kyslíkem:

- Stereospecifická
- Celou reakci katalyzuje jediný enzym, **NO syntáza** (NOS, EC 1.14.13.39)

27

28

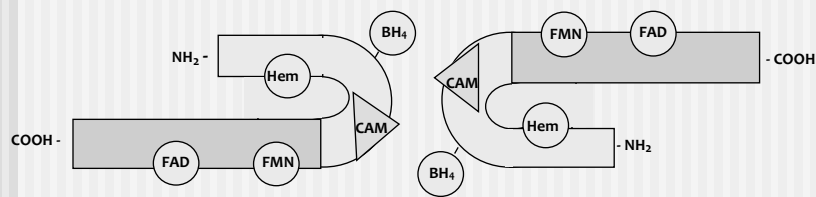
NO syntázy

- 3 izoformy: I, II, III
  - obsahují v aktivním centru hem
  - aktivní jako homodimery
  - nutné kofaktory:
    - NADPH
    - 6(R)-5,6,7,8-tetrahydrobiopterin
    - FAD
    - FMN
    - kalmodulin

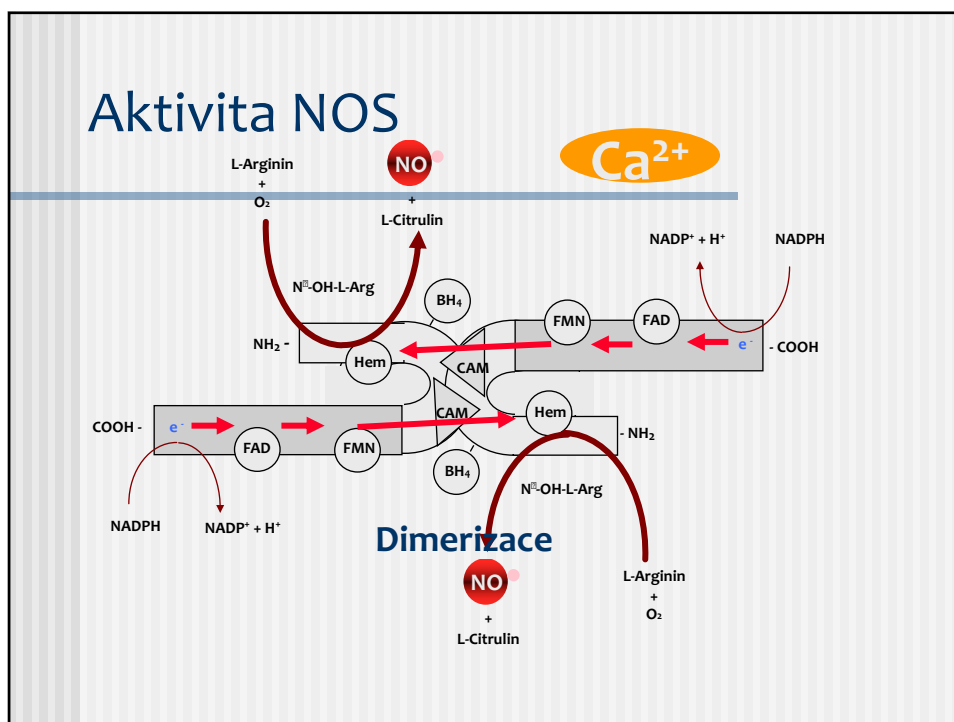

29

Aktivita NOS

30

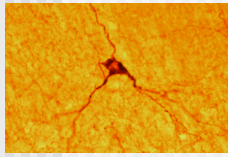

31

Rozpřažení (uncoupling) NOS

- Rozpřažení dimeru eNOS (např. při $\downarrow BH_4$, třeba při stresu) $\rightarrow$ spotřeba NADPH a redukce O_2 odpojena od tvorby NO
 $\rightarrow \downarrow$ tvorby NO, $\uparrow$ tvorby O_2^-
  - jeden z hlavních mechanismů endoteliální dysfunkce
- Vitamin C recykluje radikál BH_3 (vzniklý např. působením $ONOO^-$) zpět na BH_4 , navíc brání oxidaci $BH_4 \rightarrow$ působí proti rozpřažení NOS

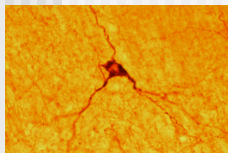
32

NOS I

- **nNOS** (neuronální)
- ~160 kDa
- Gen na lidském chromosomu 12
- Vyžaduje Ca^{2+}
(nutné pro vazbu kalmodulinu)
- Rozpuštěná v cytosolu

33

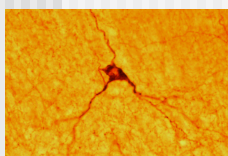

NOS I

- Konstitutivně exprimována:
  - centrální a periferní neurony
  - některý epitel, cévní hladký sval
  - kosterní sval
- Regulace aktivity:
  - Ca^{2+}
  - ser/tyr fosforylace
  - NO (zpětnovazební inhibice)

34

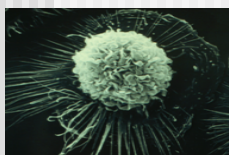

NOS I

Hlavní uplatnění:

- neurotransmise
- neuromodulace

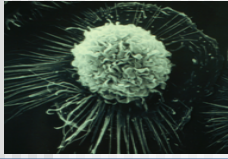
35

NOS II

- **iNOS** (inducibilní)
- ~130 kDa
- Gen na lidském chromosomu 17
- Nepotřebuje Ca^{2+}
(váže kalmodulin trvale i bez Ca^{2+})
- Rozpuštěná v cytosolu

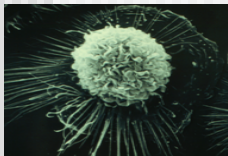
36

NOS II

- Exprese je inducibilní (cytokiny...):
  - makrofágy
  - glie, hepatocyty
  - endotel, epitel
  - srdeční myocyty, hladký sval,...
- Regulace aktivity:
  - indukce exprese
  - NO (zpětnovazební inhibice)

37

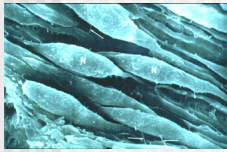

NOS II

Hlavní uplatnění:

- boj s infekcí
- zabíjení nádorových buněk

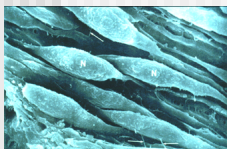
38

NOS III

- **eNOS** (endoteliální)
- ~133 kDa
- Gen na lidském chromosomu 7
- Vyžaduje Ca^{2+}
(nutné pro vazbu kalmodulinu)
- Vázaná na buněčnou membránu (kaveoly)

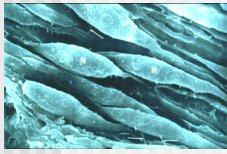
39

NOS III

- Konstitutivně exprimována:
  - endotel
  - plicní a renální epitel; trombocyty
  - srdeční myocyty
  - hipokampus
- Regulace aktivity:
  - Ca^{2+}
  - ser/tyr fosforylace
  - modulace exprese
  - inhibice S-nitrosylací (thiolové skupiny cysteinů)

40

NOS III

Hlavní uplatnění:

- regulace cévního tonu
- regulace krevního zásobení orgánů

41

Účinky NO na cílovou tkáň

1. Cytotoxicita:

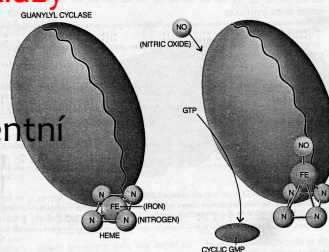
- při vysoké koncentraci (iNOS)
- poškození bílkovin, DNA, lipidů
- oxidace (O_2 , O_2^-)
  - > reaktivní, toxické produkty (NO_2 , $ONOO^-$)
- inhibice respirace
- boj s infekcí a tumory

43

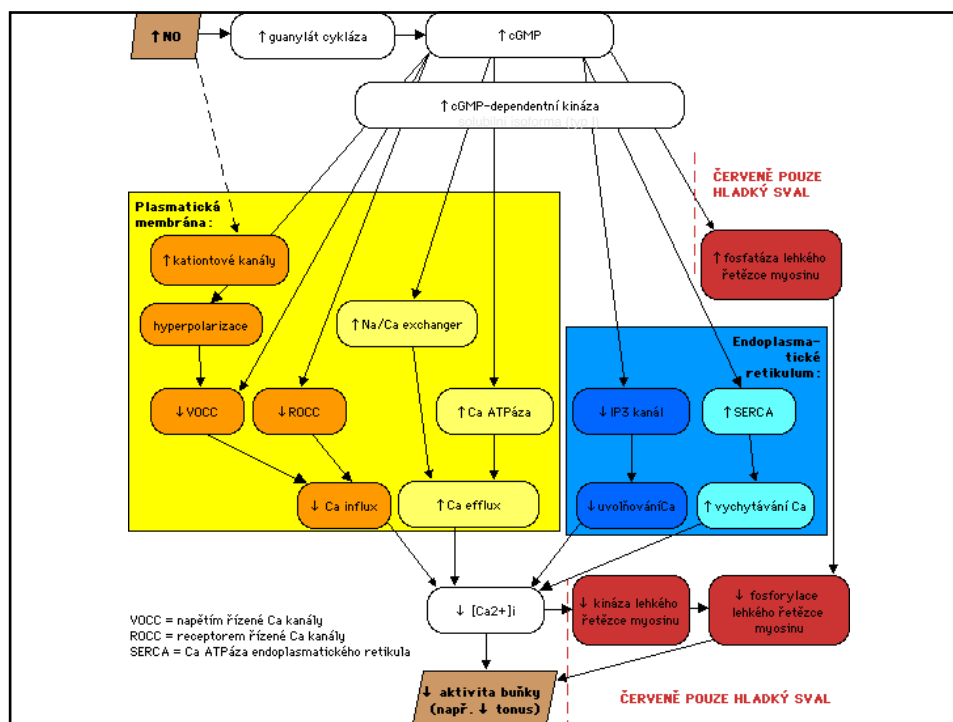
Účinky NO na cílovou tkáň

2. Prostřednictvím cGMP:

- Při nižších koncentracích (eNOS, nNOS)
Oxidace jen pomalá
- Převládá vazba NO na hem solubilní isoformy **guanylátcyklázy**
- ↑ cyklický guanosin-3',5' monofosfát (**cGMP**)
- cGMP aktivuje cGMP-dependentní protein kinázu (**G-kinázu**)

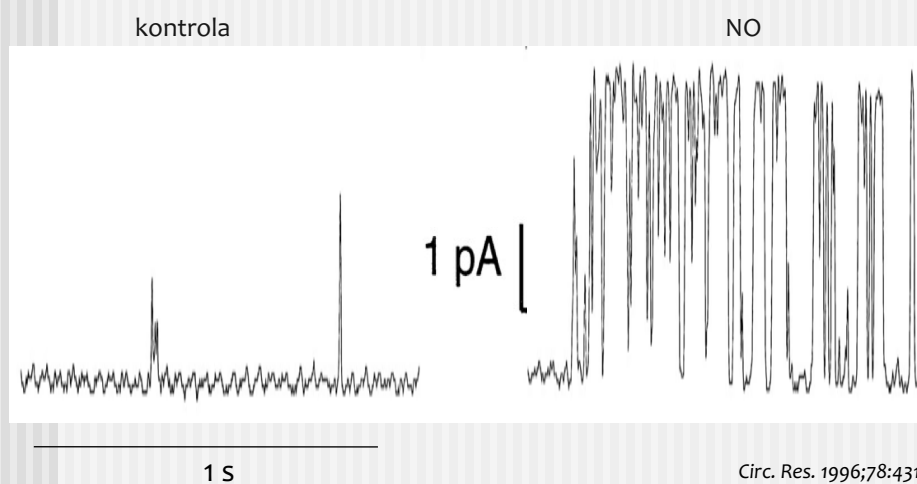
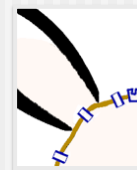

44

45

NO aktivuje K_{Ca} kanály

46

Další osud cGMP

Inaktivace cGMP:

Fosfodiesterázy cyklických nukleotidů

- zejména typ V.
- vzniká 5'-GMP

47

Farmakologie NO

- Donory NO
(nitroglycerin, nitroprusid, NOáty)
- Inhibitory NOS
(L-NMMA, L-NAME, ADMA, aminoguanidin, 7-nitro-indazole)
- Aktivátory eNOS
(endotel-dependentní vazodilatancia)
- Inhibitory fosfodiesterázy
(sildenafil, zaprinast)

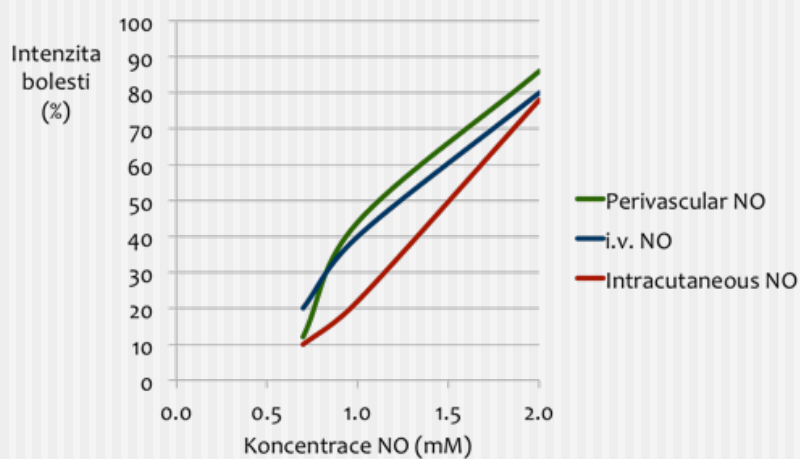
48

Funkce NO: Neurotransmise

- Difusní modulace
- NANC
- Retrográdní messenger
(zpětné potvrzení příjmu zprávy)
- Dlouhodobá potenciace
presynaptická buňka přístě vyšle silnější signál -
podklad paměti
NO z neuronů v hipokampu tam stimuluje
glutamátové NMDA receptory
- Bdění, učení, paměť, spánek, bolest, deprese

49

NO = mediátor periferní nocicepce

Holthusen & Arndt: J Physiol 1995

50

NO není jediný plynný mediátor

■ Další gasotransmittery:

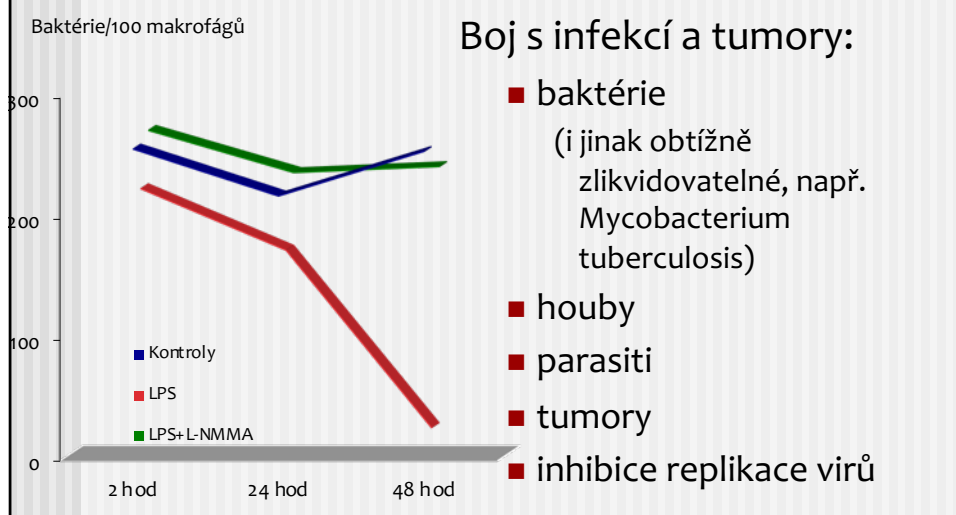
■ H₂S

■ CO

51

Funkce NO: Cytotoxicita

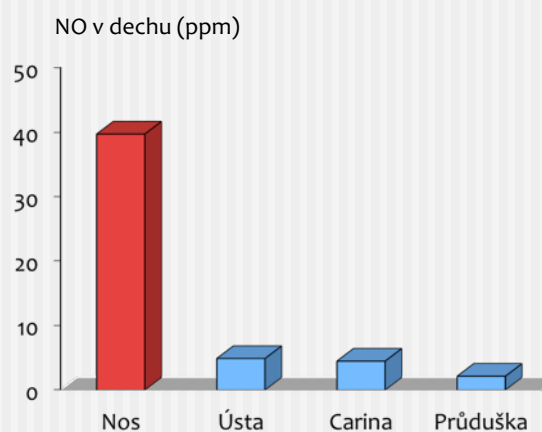

52

NO v dechu

Nejvíce NOS je v nose a paranasálních dutinách

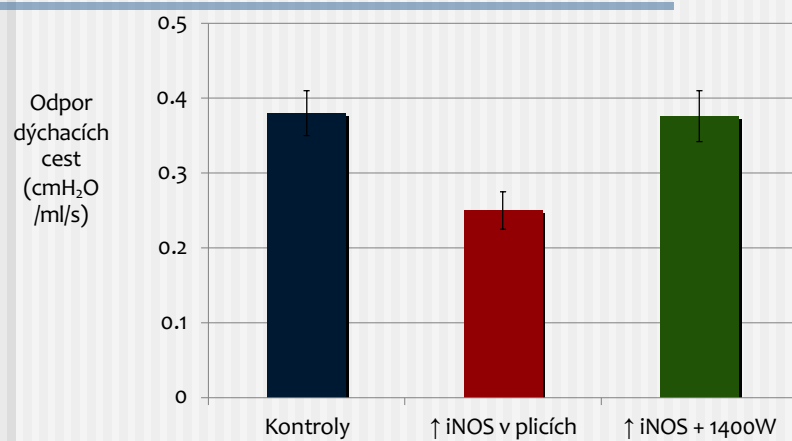
- Dezinfekce ?
- Bronchodilatace
- Regulace plicních cév ?
- Mění se při některých nemocech (astma)

Dillon et al, Chest 1996

53

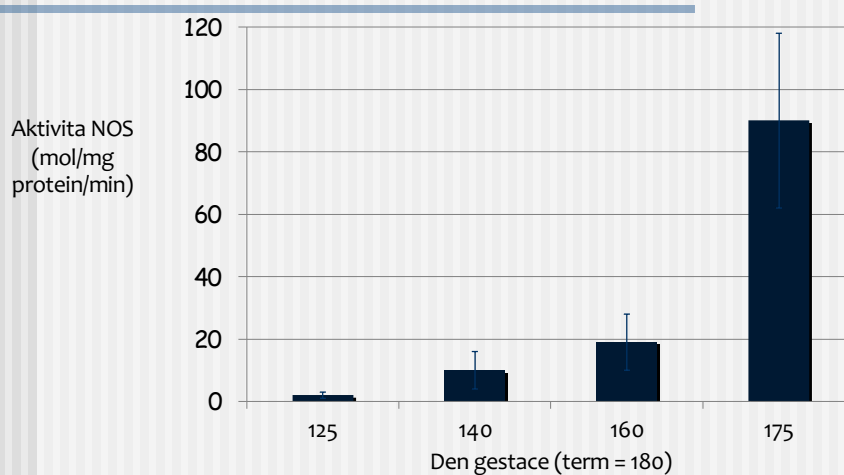
NO v dých. cestách snižuje jejich odpor

Hjoberg et al: J Appl Physiol 2004

54

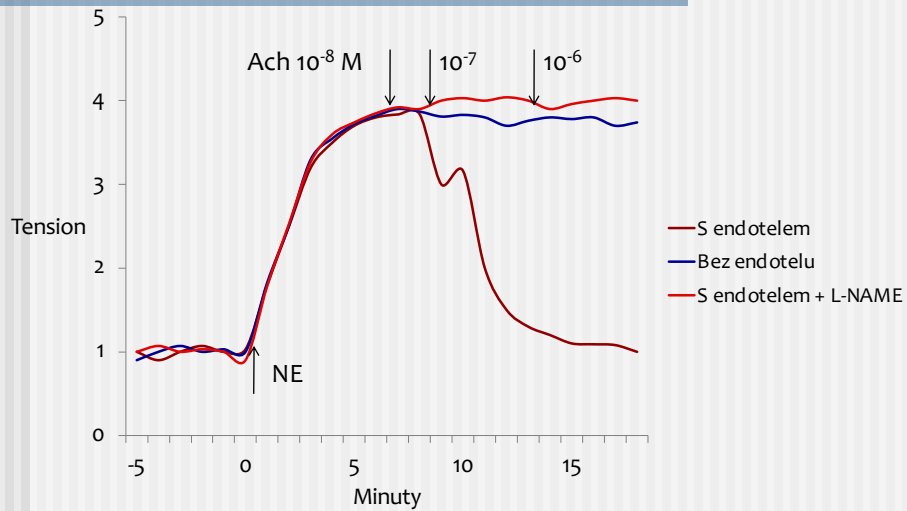
NO v dých. cestách roste před narozením

Shaul: Am J Physiol Lung 2002

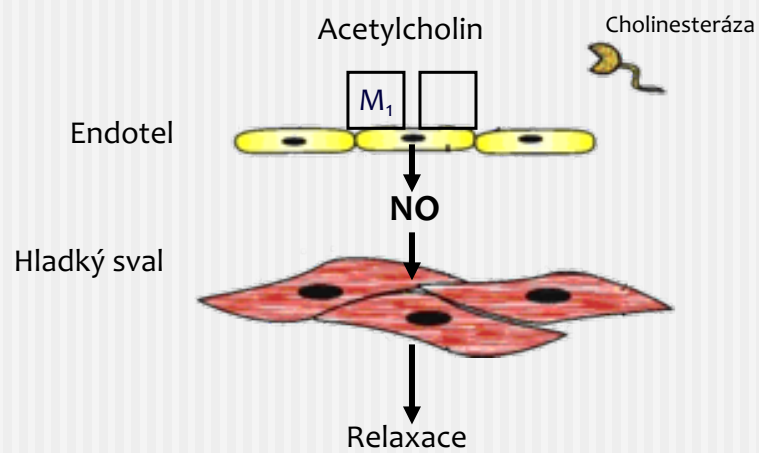
55

Vazodilatace závislá na endotelu

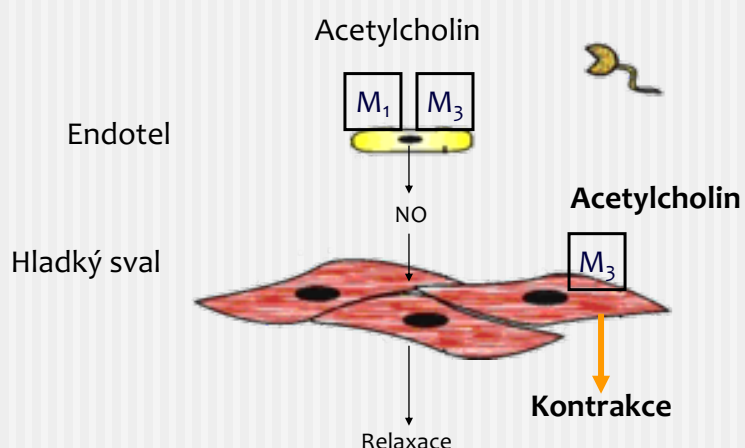
58

Vazodilatace závislá na endotelu

59

Vazodilatace závislá na endotelu

60

Vazodilatace závislá na endotelu

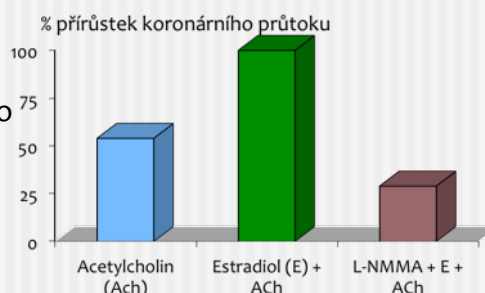
Potencují ji:

■ estrogeny

- ženy před menopauzou ↓ riziko kardiovaskulárních chorob
- po menopauze doženu muže
- ↑ v těhotenství, zejména v děloze (narušeno při preeklampsii)

■ insulin

- ↑ nabídka glukózy tkáním díky ↑ prokrvení

61

Funkce NO: regulace cév

Průtokem indukovaná vazodilatace:

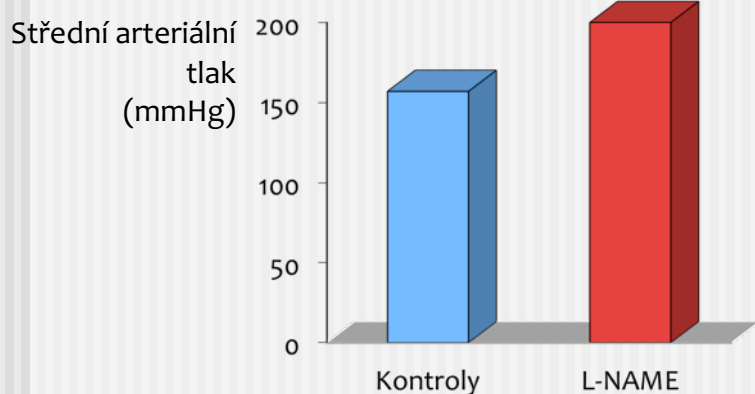
vazodilatace v periferních orgánech

- > ↑ rychlost proudu krve v proximálnějších cévách
- > ↑ střížné napětí (shear stress)
- > ↑ aktivita (a exprese) eNOS
- > vazodilatace proximálnějších cév

NO je v tomto nenahraditelný
(porucha vede k hypertenzi)

62

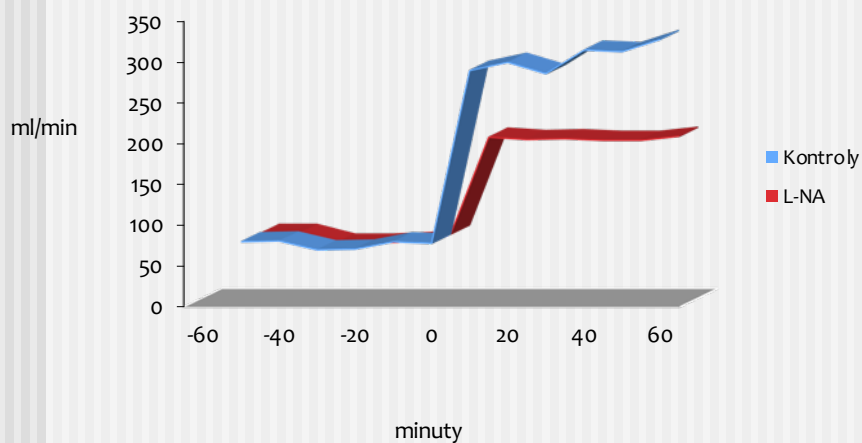
„Tonická“ tvorba NO

Isaacson: J Appl Physiol 1993

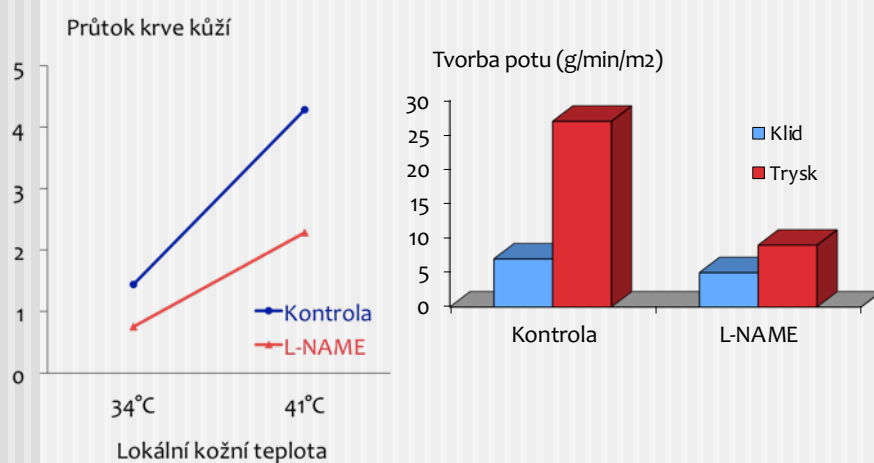
63

Průtok krve plícemi při narození

65

NO a termoregulace

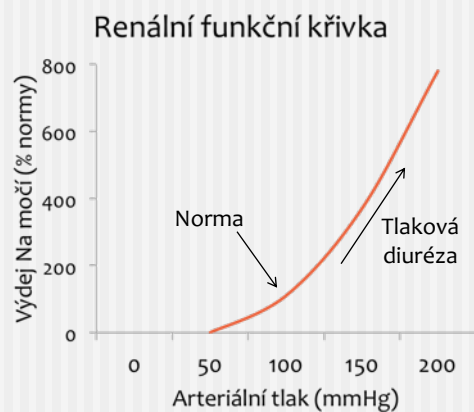

66

NO v ledvinách

Zprostředkuje tlakovou diurézu:

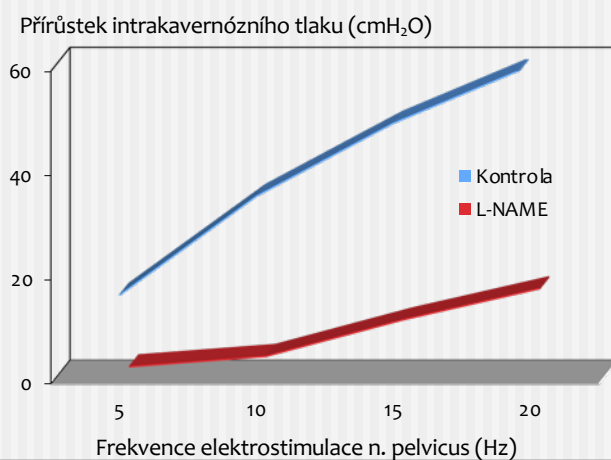
- ↑ arteriální tlak
  - mechanické namáhání endotelu
  - ↑ syntéza NO
  - difuze k distálním tubulům
  - ↓ reabsorbce Na^+

67

NO a erekce

NO z terminál n. pelvici relaxuje kavernózní hladký sval

68

NO a fertilizace

Vstup spermie do vajíčka aktivuje NOS v jeho akrosomu

→ ↑NO ve vajíčku, to je esenciální pro další kroky:

- zablokování vstupu dalších spermií
- orientace pro jader pro fúzi

70

Funkce NO

- Snižuje srážlivost krve
  - Inhibice adheze, agregace a sekrece trombocytů
  - Aktivované trombocyty také tvoří NO - zpětnovazební inhibice agregace

Fylogeneticky staré - krabi před 500 milióny let (hodně dlouho před savci)

72

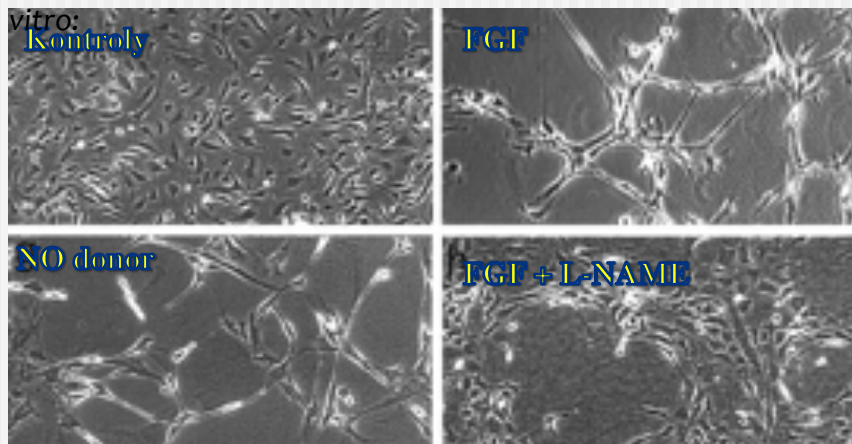
NO inhibuje apoptózu

- Apoptóza: "fysiologický" způsob smrti
- Na rozdíl od nekrózy nepůsobí zánět
- NO ($\rightarrow$ cGMP $\rightarrow$ G kináza) inhibuje apoptotické fosforylační signály
- NO přímo inhibuje kaspázy
(specifické proteázy apoptózy)

73

NO podporuje angiogenesi

Endoteliální buňky *in vitro*:

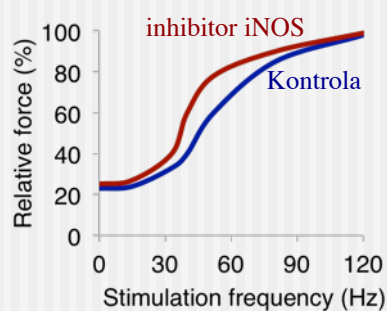

Saeid Babaei et al: Circ. Res. 1998

75

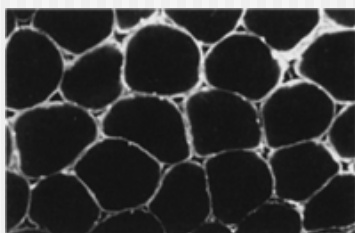
NO v kosterním svalu

- sval má všechny izoformy NOS (vč. pro sval specifické splice varianty nNOS)
- NO tlumí kontrakci (E-C coupling)
- NO ovlivňuje autoregulaci průtoku krve, respiraci a glukózovou homeostázu
- NO moduluje diferenciaci myocytů

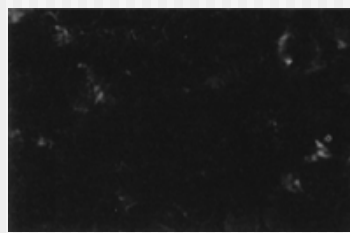

78

Absence nNOS v sarkolemě svalu u Duchennovy muskulární dystrofie

zdraví

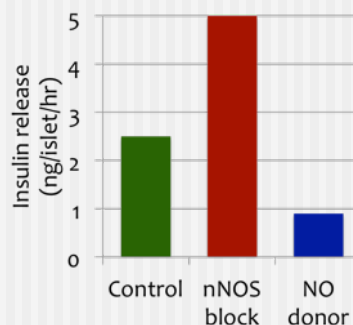
nemocní

Stamler & Meissne: *Physiol Rev* 2001

79

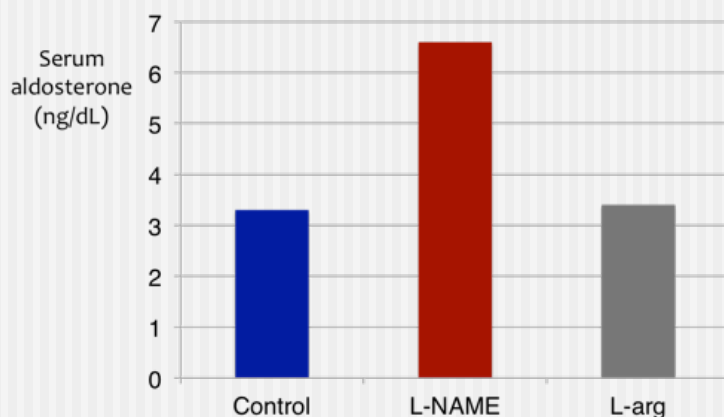
NO a sekrece insulinu

- glukóza stimuluje nNOS v ostrůvcích
- tento NO inhibuje glukózou-stimulované uvolňování insulinu (negativí zpětná vazba)
- ↑aktivita NOS navozená hyperglykemií může přispívat k narušení glukózou stimulovaného uvolňování insulinu u diabetu 2. typu

80

NO inhibuje steroidogenesi

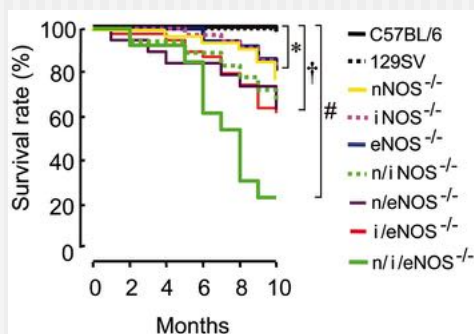
Muldowney et al, 2004

81

NO a dlouhověkost

NOS^{-/-} myši:

- předčasné stárnutí
- ↓ dožití
- kalorická restrikce jim neprodlouží život

83

Další funkce NO

- NO z endokardu moduluje **srdeční** kontraktilitu
- Esenciální negativní regulátor proliferace **při vývoji** (bez zastavení růstu není diferenciace)
- **Kost:**
  - Hodně NO (např. estrogenem, namáháním):
    - inhibice resorpce (inhibicí tvorby a aktivity osteoklastů)
  - Málo NO:
    - potence resorpce indukované cytokiny
    - asi esenciální pro normální funkci osteoklastů
- Podíl na regulaci **laktace** (?)

84

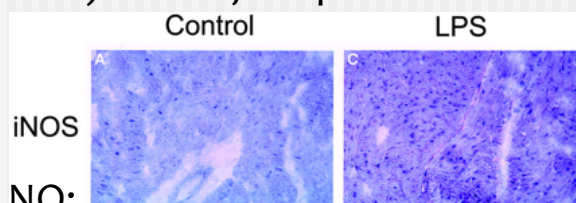
Patofysiologie NO

- septický šok
- hypertenze (?)
- atheroskleróza
- angina pectoris
- záněty, autoimunita
- erektilní dysfunkce
- diabetes mellitus (?)
- mozková mrtvice, roztroušená skleróza, Alzheimer (?), Parkinson (?)

85

Septický šok

- Infekce (endotoxin) indukuje expresi iNOS

- Vysoká tvorba NO:
  - likvidace infekce
  - ale i vazodilatace → masivní hypotenze
  - indukce iNOS i v myokardu → ↓ kontraktilita

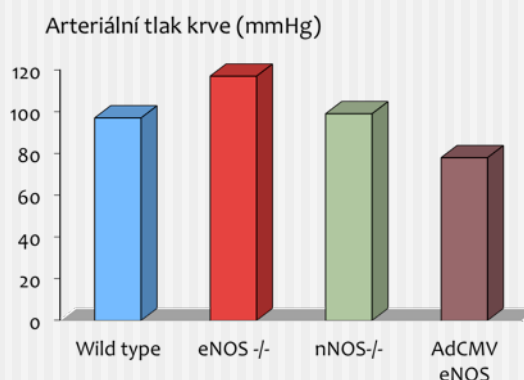
86

NO a hypertenze

- $\downarrow$ eNOS $\rightarrow$ hypertenze

Ale:

- syntéza NO
nebývá při
hypertenzi $\downarrow$
(někdy je $\uparrow$)

88

NO a hypertenze

- NO v mozku inhibuje sympatickou aktivitu
  - lokální inhibice NOS v mozku
 $\rightarrow \uparrow$ systémový tlak krve

(aktivace sympatiku se kriticky podílí na vzniku hypertenze)

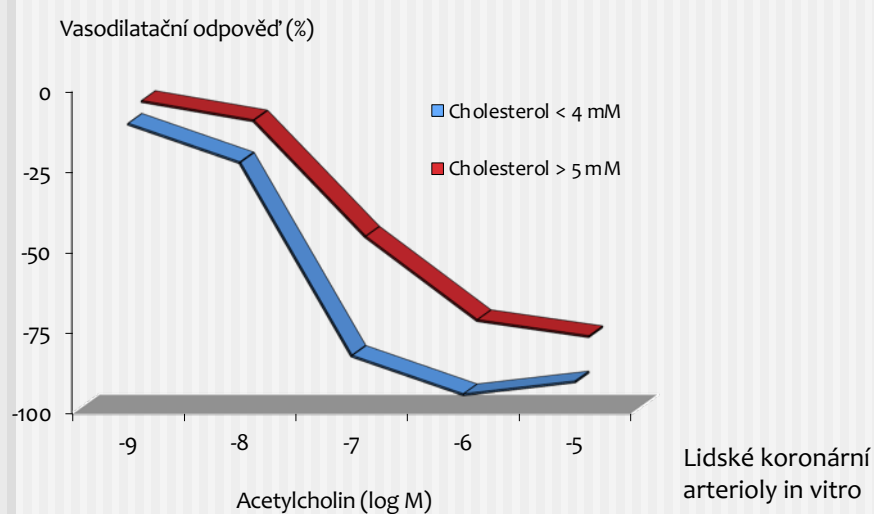
89

NO a hypertenze: Σ

- Dysfunkce NO není prvotní příčinou hypertenze
- Poškození endotelu vysokým tlakem ovšem může sekundárně narušit tvorbu NO
- To pak hypertenzi dále zhoršuje

90

NO při hypercholesterolémii

91

NO a atheroskleróza

Atherosklerotický plát

→ endoteliální dysfunkce

→ ↓ tvorba NO

→ paradoxní vazokonstrikce

(např. koronární cévy při námaze - angina pectoris)

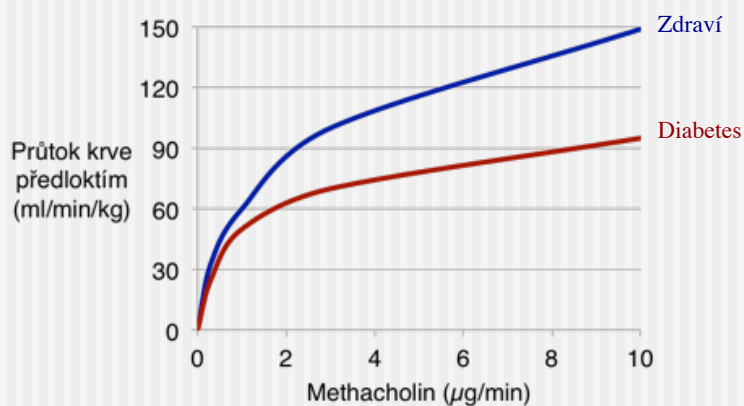
→ ↓ ochrana proti tvorbě trombů

→ např. až infarkt

92

NO a diabetes

■ porucha NO-dependentní vazodilatace

Circulation 88: 2510, 1993

93

Patologie CNS

(např. ictus , roztroušená sklerosa,...)

- zánětlivá aktivace glie
- indukce iNOS
- NO inhibuje respiraci neuronů
- uvolnění glutamátu
- excitotoxická smrt

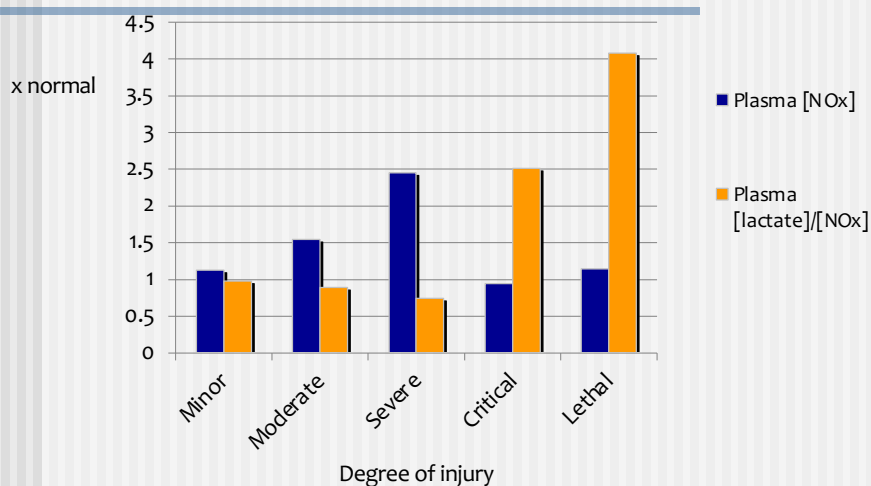
94

NO v diagnostice

- Exhalovaný NO:
  - Záněty dýchacích cest
- NOx v plasmě
  - Polytrauma

95

NOx v plasmě při polytraumatech

Beitl et al: Nitric oxide as an indicator for severity of injury in polytrauma, 2016

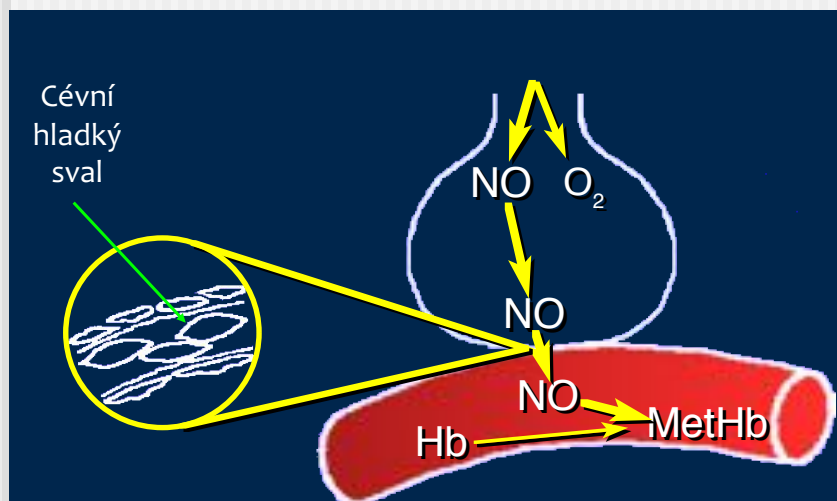
96

NO v terapii

- Inhalace plynného NO:
  - PPHN
  - ARDS
- **Šok** - pokusná terapie inhibitory NOS (aminoguanidin)
(výsledky zatím nejednoznačné)
- Erektální dysfunkce – Viagra (inhibitor PDE V.)
- NOáty

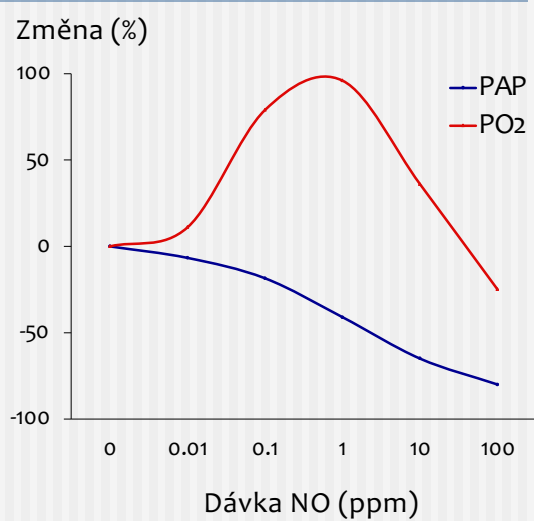
97

Selektivita inhalovaného NO pro plicní cirkulaci

98

Inhalace NO při ARDS

99

Inhalace NO při PPHN

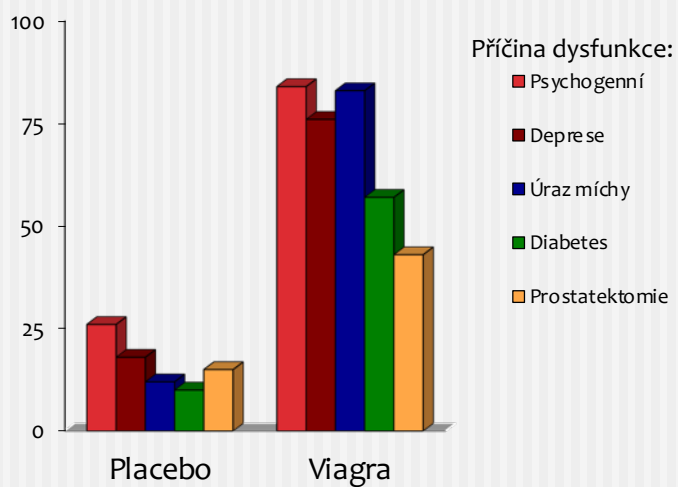

100

Sildenafil

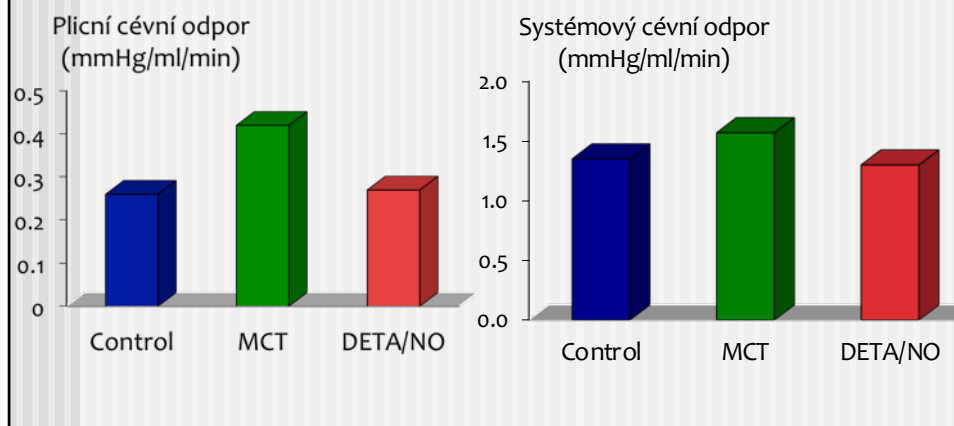

Pacienti se
zlepšením
erekce
(%)

101

NOáty v terapii plicní hypertenze

102

107